

Təqvim yada salır

□ *Hər il oktyabrın 3-ü ölkəmizdə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının klassiklərindən biri, görkəmli Xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyevin xatirə günü kimi qeyd olunur. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında böyük xidmətləri olmuş, zəngin bədii yaradıcılığı ilə çoxəsrlik ədəbiyyat xəzinəmizə misilsiz töhfələr bəxş etmiş, ölkəmizdə və xaricdə geniş şöhrət qazanmış ölməz sənətkarımız İlyas Əfəndiyevin əsərləri tariximizin və müasir dövrümüzün bədii salnaməsidir.*

82 illik ömrünün 60 ildən çoxunu bədii yaradıcılığa həsr etmiş ustad sənətkarımızın aktuallığını, müasirliyini və bədii tərəvətini itirməyən irsi gələcəyə gedən yolumuza da işıq saçır. Dünya ədəbiyyatının ən gözəl ənənələrinə söykənən, folklor, klassik irsə möhkəm bağlı olan, novatorluq, dərin psixoloji təhlil, ümumbəşəri məzmun daşıyan millilik İlyas Əfəndiyev yaradıcılığının əsas xüsusiyyətləridir. Yazıcının bədii əsərlərində toxunduğu mənəviyyat problemləri özəl bədii-estetik dəyərinə, fikir genişliyinə, ictimai-sosial mahiyyətinə görə bu gün də düşündürücüdür, aktualdır, milli düşüncə və əxlaq tərzinin formalaşmasında çox dəyərlidir.

Xalq yazıçısının ibrətamiz və mənalı həyat yolu sübut edir ki, sənətkarın ən böyük vəzifəsi onun yüksək mündəricəli əsərləri, ən böyük sərvəti isə oxucu məhəbbətidir. İlyas Əfəndiyev ədəbiyyatın bütün janrlarında kamil sənət nümunələri yaratmışdır ki, bu da ustad sənətkarın söz palıtrasının çeşidli çalarlarından, dünyagörüşünün genişliyi və yaradıcılıq intellektindən xəbər verir.

İlyas Əfəndiyev minillik Azərbaycan bədii mədəniyyətinin, türk-müsəlman təfəkkürünün ən yaxşı ənənələrini yeni epoxada davam etdirərək mənəviyyat zirvəsinə yüksəlmişdir. O, ədəbiyyatımızda--nəsrə və dramaturgiyada lirik-psixoloji üslubun banisi, öz rejissor və aktyor məktəbi olan “İlyas Əfəndiyev teatrı”nın yaradıcısı kimi əbədi şöhrət qazanmışdır.

Yazıçı ədəbiyyata gəldiyi ilk illərdən dramaturgiyaya meyil etmiş, ömrünün sonuna qədər teatr və səhnədən ayrıla bilməmişdir. Bütövlükdə, sənətkarın bədii yaradıcılığı xalq təfəkkürünün zəngin xəzinəsi üzərində ucalmışdır. İlyas Əfəndiyevin hekayə, povest və romanları, tarixi və müasir mövzulu dramları bədii dili, yüksək şeiriyəti, poetikası, dərin psixologiyası, ideya-məzmun zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Ədibin müxtəlif janrlı əsərlərində qaldırdığı sosial-psixoloji, mənəvi-əxlaqi mövzular və problemlər indiki dövrdə də müasirdir, düşündürücüdür.

İlyas Əfəndiyev elə bir şəxsiyyət və sənətkardır ki, o, istedadının gücü ilə mədəniyyətimizin müxtəlif sahələrinə nüfuz edə bilmişdir. Onun yaradıcılığında müasirlik geniş fəlsəfi məna daşıyır. Müasirlik öncə onun əsərlərinin ideya-məzmununda, obrazların dünyagörüşündə, mənəvi-əxlaqi aləmində özünü göstərir. “Dağlar arxasında üç dost”, “Söyüdlü arx”, “Körpüsalanlar”, “Üçatılan”, “Geriyə baxma, qoca”, “Sarıköynəkə Valehin nağılı” kimi romanlardakı Sanköynək, Sərvina, Səkinə,

Səriyyə, Yaqut, Qızıyətər və s. qadın obrazları İlyas Əfəndiyevin çoxsaylı obrazlar qalereyasında xüsusi yer tutur. Saf, ülvə məhəbbətlə sevnə, sevgisi yolunda həyatın çətinliklərinə, iztirab və psixoloji sarsıntılara sinə gərən bu qadın obrazlarının xarakter bütövlüyü, mənəvi saflığı, əxlaqi kamilliyi milli-mənəvi dəyərlərlə bağlıdır.

İlyas Əfəndiyev yaradıcılığında milli istiqlal ideyası

İnsan mənəviyyatını hər şeydən üstün tutan, onun iztirablarını səmimiyyətlə qələmə alan yazıcının bədii əsərlərində qəhrəmanların daxili aləmləri, dəruni hiss və duyğuları, kədər və sevincləri yüksək bədiiliklə təsvir edilmişdir. Bütün yaradıcılığı boyu yalnız qəlbinin səsinə qulaq asan ədib yazırdı: “Uzaq və yaxın dünənimizə, milli-mənəvi mənliliyimizə mən heç vaxt direktivlərin, proqramların, ayrı-ayrı dövlət rəhbərlərinin iradəsinin və istəyinin tələbi ilə yanaşmamışam”.

Humanizm ideallarına dərinən bağlı olan sənətkarın həyat fəlsəfəsi milli istiqlaliyyət, müstəqillik, sülh, əmin-amanlıq, ədalət, insanpərvərlik və mənəvi ucalıq fəlsəfəsidir. Akademik Bəkir Nəbiyev haqlı olaraq qeyd edirdi ki, Leninə, Stalinə, sosializmə, partiya dair şüar və şit təriflərlə dolu olan yazılardan tamamilə fərqli olaraq İlyas Əfəndiyevin əsərləri azərbaycançılığın, ilk növbədə, məhz ədəbi, milli-mənəvi dəyərlər, yüksək başəri ideallar işığında təqdimindən və tərənnümündən ibarətdir .

İlyas Əfəndiyev bədii əsərlərinin dili aydın və obrazlıdır, yüksək estetik dəyəri və əbədi siqləti ilə seçilir. Onun yazıçı dili və bədii üslubu ədəbiyyatımızda yeni bir ədəbi məktəb səviyyəsinə yüksəlmişdir. Bədii əsərlərinin dili əfsanə, rəvayət, nağıl və dastanların leksikasıdan gələn dərin hikmət, hər bir sözü yerində işlətmək məharətindən qaynaqlanır. Yüksək ideya-məzmun, fəlsəfi-dərinlik, sistemli sintaktik düzüm, bədiilik, obrazlılıq, ləngərli deyim ekspressivliyi, axıcılıq və yüksək şeiriyət bu əsərlərin təsirliliyini, estetik tərəvətini, bədii

hüsnünü və məna dərinliyini daha da artırır.

XX əsr dramaturgiyası milli dramaturgiyamızın tarixində yeni bir mərhələ təşkil edir. Xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyev də öz dram əsərləri ilə bu böyük, zəngin mərhələnin yaranmasında və inkişafında özünəməxsus rol oynamış ustad dramaturqlarımızdandır. O, dərin psixoloji tapıntılarla zəngin olan dramları ilə teatr sənətimizdə yeni bir mərhələ açdı və “İlyas Əfəndiyev teatrı” yaratdı. “İlyas Əfəndiyev teatrı” ilə yeni rejissor və aktyor nəslə formalaşdı.

Dramaturq kimi o, “İntizar”, “İşıqlı yollar”, “Bahar suları”, “Atayevlər ailəsi”, “Sən həmişə mənimləsən”, “Mənim günahım”, “Unuda bilmirəm”, “Məhv olmuş gündəliklər”, “Mahnı dağlarda qaldı”, “Qəribə oğlan”, “Bağlardan gələn səs”, “Xurşidbanu Natəvan”,

hər şeydən əvvəl tarixə bədii baxışın yeniliyi ilə diqqəti cəlb edir. Sovetlər dönəmində yazıçı istər nəsr, istər də dram əsərlərində milli istiqlalımızı, müstəqilliyimizi, mühacirət və repressiya mövzularını böyük cəsarətlə ədəbiyyatımıza gətirmişdir. Müsahibələrinin birində yazıçı deyirdi ki, “Əgər, sovet imperiyasının dəhşətli məngənələri olmasaydı, mən vaxtında daha çox söz deyə bilərdim”. Dramaturq tarixi mövzulu əsərlərlə bağlı qeyd edirdi ki, tarixi hadisələrə yanaşanda tarixilik prinsipi əsas götürülür. Xalq qəhrəmanı haqqında yazarkən, onun şəxsi həyatındakı faktları dəyişmək olar, lakin onun xalqla bağlı mübarizə yolu olduğu kimi göstərməlidir.

“Teatr xalqın ən incə duyğularını, romantik xəyallarını, sevincini, dərini, arzularını ifadə edir, xalqın teatrı onun milli mədəniyyətinin

mədəniyyət müstəvisində zamanları birləşdirən bir körpüdür.

Xalq yazıçısı bütün ruhu ilə öz xalqına, onun milli istiqlal ideyalarına, milli-mənəvi keçmişinə bağlı olmuşdur. Təsədüfi deyil ki, “Xurşidbanu Natəvan” pyesində milli-mənəvi intibahımızın böyük və keşməkeşli mərhələlərindən birini, “Mahnı dağlarda qaldı” dramında isə inqilabi keçmişimizin zəngin və mürəkkəb bir dövrünü iftixar hissi ilə Azərbaycan səhnəsində canlandırmağa nail olmuşdur. Dramaturqun “Mahnı dağlarda qaldı” pyesində Qarabağın timsalında Azərbaycan xalqının azadlıq uğrunda Azərbaycan xalqının azadlıq uğrunda Azərbaycan ictimai fikir tarixi ideologiyasının prinsipləri əsasında izah edildiyi zaman “Müsavat hökumətinin əsas qayəsi insanlar arasında qardaşlıq, bərabərlik yaratmaqdır. Əgər biz cəmiyyəti siniflərə bölsəydik insanları

Ümummillə lider Heydər Əliyev “Xurşidbanu Natəvan” pyesinin uğurlu tamaşasına baxdıqdan sonra öz fikirlərini dramaturqa bildirərək demişdir: “Natəvanı gözəl Azərbaycan qadını kimi bizə təqdim elədiniz, bununla yanaşı, gözəl xan qızının timsalında siyasi baxımdan və onun xan qızına layiq hərəkətləri ilə bizim Şərq qadınlarının obrazını yarada bildiniz. Mən buna görə Sizə sağ ol deyirəm. Mən son monoloqunda görə sağ ol deyirəm”.

1986-cı ildə Akademik Milli Dram Teatrının uğurlu tamaşalarından biri də “Şeyx Xiyabani” tarixi dramı oldu. Görkəmli dramaturq böyük ustalıqla yazdığı bu əsərini əsrin sonunda milli müstəqillik uğrunda tarixi mübarizələrin ərəfində, çox real və təsirli səhnələrlə təcəssüm etdirirdi. Dramaturq Şeyx Xiyabani surəti ilə bir tarixi şəxsiyyətin

müstəqilliyi və bütövlüyü uğrunda mübarizəsinə həsr edilmişdir. 1997-ci il sentyabrın 20-də ümummillə lider Heydər Əliyev Akademik Milli Dram Teatrında “Hökmdar və qızı” tamaşasına baxdıqdan sonra demişdir: “İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığı başqa cəhətlərlə yanaşı, bir də ona görə əhəmiyyətlidir ki, o, öz əsərlərində həm Azərbaycan xalqının tarixinin çox mühüm səhifələrini ədəbiyyat, teatr vasitəsilə bugünkü nəsillərə çatdırıbdır, həm də öz əsərlərində müasir həyatımızın müsbət və mənfi cəhətlərini çox gözəl təsvir edibdir.”

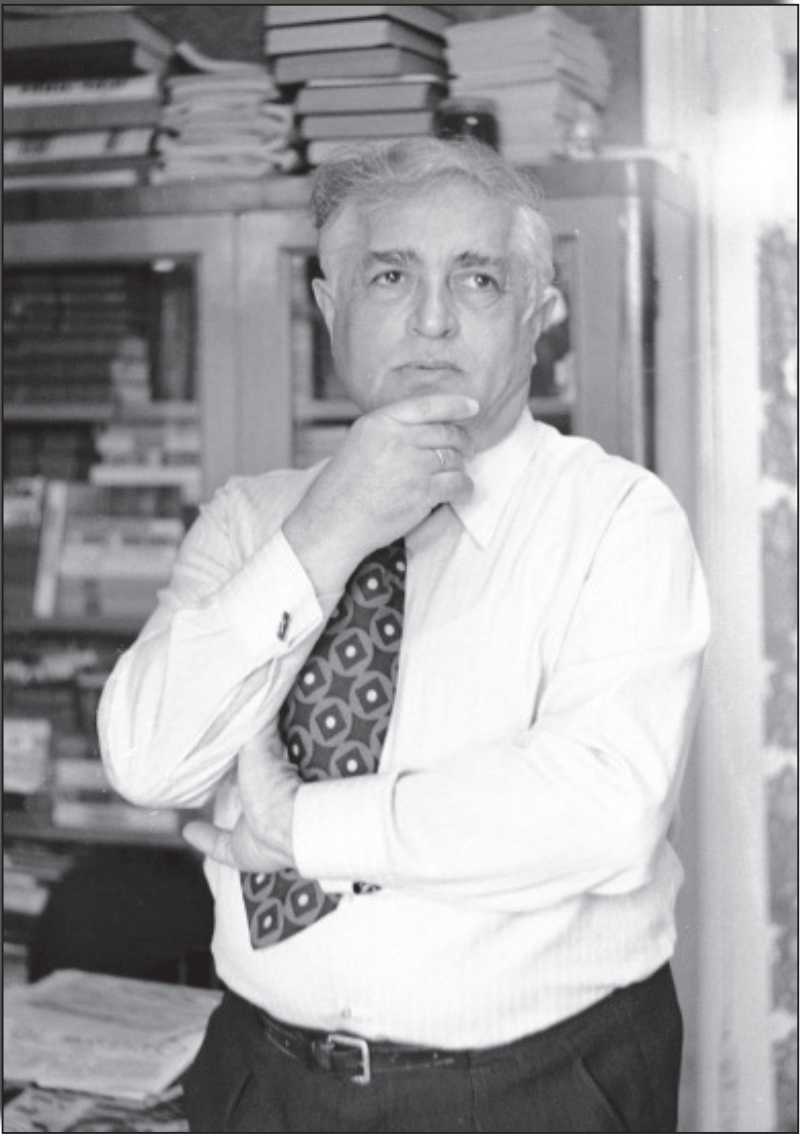
Unudulmaz sənətkarımız İlyas Əfəndiyevin ən böyük arzusu Azərbaycanın müstəqilliyi idi. O, öz yaradıcılığında azadlığımızı, milli suverenliyimizi və istiqlalımızı həmişə tərənnüm edirdi. Müdrik sənətkar sağlığında bu arzusuna çatdı. Ancaq Qarabağın və doğulduğu Füzuli şəhərin erməni faşistləri tərəfindən işğalı ona böyük dərd oldu: “Füzuli şəhəri, Füzuli rayonu bir tərəfdən sovet imperiyasının zülmünə, repressiyasına məruz qaldı, digər tərəfdən də erməni işğalçıların. Deməli, Füzuli şəhəri iki dəfə qarət edildi. Bunun necə böyük dərd olduğunu demək çətinidir” .

İlyas Əfəndiyev XX əsr Azərbaycan nəsrinin, dramaturgiyasının, ədəbi dilinin və teatr sənətinin inkişafında xüsusi yeri olan mahir söz ustasıdır, həmişə oxunan və sevilən sənətkardır. O, Sovetlər İttifaqı dönəmində gündə bir havaya oynayan, hakim ideologiyanın sifarişli ilə “əsərlər” yazan “yazıçıları” özünəməxsus ustalıqla tənqid edirdi. Yazıçı Azərbaycanın gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirdi: “ Mənim Azərbaycanın gələcəyinə ümidlərim böyükdür. Çünki Azərbaycan xalqının vətəninə, torpağına bağlılığı, sevgisi əbədidir. Bu gün millətin vətənpərvərlik duyğusunun yeni təlatümünün coşub- kükrəyən dövrüdür”. Bu gözəl fikirlər “hər bir əsərim ömrümün bir parçasıdır”- deyən ustad sənətkarın çoxçeşidli yaradıcılığının bədii-estetik özəlliklərini bütün dolğunluğu ilə özündə təcəssüm etdirir.

Uzun ömürlü əsdlərində xalqımızın milli azadlıq mübarizəsini, müstəqilliyini, istiqlaliyyətini tərənnüm edən müqtədir sənətkarımızın ədəbiyətə sənətinin işığı bu gün də gənclərimizin həyat yoluna işıq saçır. İlyas Əfəndiyev çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin elə nadir sənətkarlarından ki, illər ötdükə, zaman keçdikcə, yeni ədəbiyyatşünas və sənətşünas nəsiləri onun həyat və yaradıcılığına qayıtmaq, ayrı-ayrı əsərlərini müasir tələblər baxımından nəzərdən keçirmək ehtiyacı duyacaqdır.

Sevimli yazıçımızın qələmindən çıxan bütün əsərlər Vətənə, xalqa, milli-mənəvi-əxlaqi köklərə bağlı olan, müasir düşüncəli insan obrazları ilə ədəbiyyatımızda dərin iz qoymuşdur. Humanizm, vətəndaşlıq qayəsi onun əsərlərinin leymotivini təşkil edir. Görkəmli sənətkarın milli azadlıq ideyalarını tərənnüm edən əsərləri isə ədəbiyyat tariximizin şanlı səhifəsidir.

Vəfa XANOĞLAN, Bakı Xoreoqrafiya Akademiyasının professoru, sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru

bir-birinə düşməndə eddik” (“Mahnı dağlarda qaldı” faciəsindən) tezisini geniş təsvir etmək, milli varlığımızın təsviri olan müsavat dövrü haqqında danışmaq böyük cəsarət tələb edirdi. 70-ci illərdə yazılmış “Xurşidbanu Natəvan” dramında şairə, ictimai xadim Natəvan üçün Azərbaycanın birliyi, azadlığı, xalqın mədəniyyəti, dili, milli müstəqilliyi onun əsas amalıdır. Natəvanın nəzərində ikili Azərbaycan yoxdur, bütöv Azərbaycan var.

təntənəsidir” – deyən müfəkkir sənətkarın bu məqalələrində qoyulan məsələlər özünün yeni, novator keyfiyyətləri ilə diqqətləyiqdir. Dramaturqun fikrincə, “Teatr həmişə mənəvi yüksəliş aynası olmuşdur. Teatr yalnız ədəbiyyat və incəsənət deyil, eyni zamanda, tamaşaçı mədəniyyətinin də meyarlarındanandır”.

Xalqın mədəni-intellektual inkişafında və mədəniyyətimizdəki xüsusi rolundan bəhs edən ünlü sənətkar bu mövzuya həsr etdiyi məqaləsində fikrini davam etdirərək yazırdı: “Mənim üçün teatr, Allahın insanlara bəxş elədiyi ruhun, gözəl hissələrin, arzuların, müxtəlif həyat ideyalarının yaşadığı, çarpışdığı bir məkandır. İnsanın daxili dünyasının aynasıdır. Teatr həm də xalqımızın tərcümənidir. Bu məkan gözəl olduğu qədər, həm də ilahiləşmiş bir aləmdir” .

Teatr sənətində dramaturqu maraqlandıran ciddi məsələlərdən biri də teatr tənqidi idi. Yazıçı zəif, bədiilikdən uzaq olan pyeslərin səhnəyə yol açmasını teatr tənqidinin zəifliyində gördürdü.

Ümumiyyətlə, yazıcının mədəniyyət tariximizə, sənət məsələlərinə həsr etdiyi nəzəri-estetik məqalələri, esseləri və müsahibələri axtarış ruhunun təzəliyi ilə diqqəti cəlb edir. Çoxşəxəli yaradıcılığında milliliklə ümumbəşəri dəyərlər arasında bir körpü yaradan dünya şöhrətli dramaturqun bədii irsinə bu gün də çoxmiqonlu oxucular böyük maraqla müraciət edir. O, şərəfli ömrünün altmış ilini bədii yaradıcılığa, bütünlükdə mədəniyyətimizin inkişafına həsr etmişdi və əbədi ömür qazanmışdı. Ustad sənətkarın uzunömürlü bədii əsərləri həm də